

DSpace da Universidade de Santiago de Compostela

<http://dspace.usc.es/>

Instituto da Lingua Galega

A. Santamarina (2004): “O Instituto da Lingua Galega: 25 anos de protagonismo e testemuño”, en R. Álvarez / F. Fernández Rei / A. Santamarina (eds.): *A lingua galega: historia e actualidade*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega / Instituto da Lingua Galega, vol. 1, 21-36.

You are free to copy, distribute and transmit the work under the following conditions:

- **Attribution** — You must attribute the work in the manner specified by the author or licensor (but not in any way that suggests that they endorse you or your use of the work).
- **Non commercial** — You may not use this work for commercial purposes.

INSTITUTO DA LINGUA GALEGA

<http://ilg.usc.es/>

O INSTITUTO DA LINGUA GALEGA: 25 ANOS DE PROTAGONISMO E TESTEMUÑO

Antón Santamarina

Instituto da Lingua Galega

A miña intervención neste acto, que case é de clausura, non vai te-lo carácter dunha conferencia científica maxistral senón máis ben de memoria e lembranzas persoais do que foi o ILG nestes vinte e cinco anos de vida. Como o meu currículo persoal a penas existe fóra do ILG pido desculpas anticipadas polas deformacións boas ou malas que a paixón me leve a cometer. Quizais, descontado Constantino García, son eu o único membro do staff do ILG que pertenceu á institución desde maio de 1971, primeiro como simple colaborador, despois como secretario (entre o 78 e o 90) e despois como director. Só esta razón xustifica que fale de último e deste tema.

Neste momento gustárame ter sido coma Filgueira Valverde, minucioso en ir apuntando día a día calquera suceso, relevante ou irrelevante, referente á vida da institución. Pero nin eu nin ningún dos colegas do ILG fixo un arquivo destas características, así é que botarei man do rexistrado na miña memoria; pero advirto que a miña memoria é pouco tenaz, de tal maneira que cando boto a vista ó lonxe (coa miña mirada de miope) preséntanse máis ben, borrosamente, os vultos e non os detalles.

Das orixes lembro antes que nada o lugar, a nosa Facultade, primeiro unida á de Xeografía e Historia nunha única Facultade de Filosofía e Letras e despois segregada orgánica e fisicamente; creo que aquela división era inevitable non só por razóns de orde pública senón tamén pola tendencia á especialización. Nun primeiro momento as dúas Facultades quedaran unidas por corredor; finalmente o corredor foi tapiado tamén; eran os anos inmediatamente posteriores ó 68 e vía con señardá desde o meu despacho da Praza de Mazarelos a aula 4 da Facultade de Historia, unha aula enorme para 250 alumnos, na que eu pasaba tres pánicos por semana ante tal morea de xente; daquela aula, por unhas ventás que estaban a seis ou sete metros do chan, brincaban os rapaces para fóra cando a policía desfecía as asembleas que alí se celebraban; tal era o medo que agarraban os alumnos que preferían romper unha perna ou un brazo na caída botándose pola

ventá, antes ca recibir un toletazo no lombo ou exporse a pasar unha noite na comisaría e se cadra ser multados ou enviados ó Tribunal de Orde Pública. Naquela aula, outras veces, ensaiaba o Orfeón Universitario, así é que en vez de gritos de euforia ou de pánico o que se oía desde as ventás da aula 4 eran as notas do piano de Zumalave que lle daba entrada ó coro para interpretar unha peza de Haendel; non sei por qué mallaban moito en Haendel.

A nova Facultade de Filoloxía era pequeniña, tanto polo espacio físico coma polo número de estudantes e profesores (estamos falando do ano 1971): a Xunta de Facultade (á que eu non pertencín ata o ano 75, cando saín Adxunto) celebrábase arredor dunha mesa redonda de 20 asentos e aínda sobran sitios; a primeira orla de licenciados en galego tiña cinco retratos (ademais dos dos profesores); por aquela mesma época as orlas de español andaban polos 30 ou 40; en clásicas e francés o número de matriculados tamén era moi baixo.

É unha época de crecemento enorme da universidade; de ano en ano o número de alumnos ía en aumento e proporcionalmente o número de profesores. Destes tempos (que non lembro con moita precisión, como dixen antes) veu o cambio de Cátedras en Departamentos, cunha estrutura nova onde non había xa Catedrático, Adxunto e Axudantes senón novas figuras (como Agregado); con todo, a terminoloxía vella continuou unha tempada de maneira que en vez de Departamento de Literatura, ou de Filoloxía Románica, etc. dicíase o Departamento de Moreno, o Departamento de Constantino, o Departamento de Díaz, o Departamento da Bobes, como antes se dicía (xa tamén algo impropriamente) a Cátedra de Moreno, de Constantino, de Díaz... igual que en tempos de Cotarelo ou de Barcia Trelles.

Naquel espazo e época teño tamén, sen moita precisión, colocadas as figuras, desde a portería ata o poleiro de arriba onde estaba Constantino no seu dúplex. Na portería había un bedel que, naturalmente, fora garda civil, e disque andaba con pistola; era un namorado das veigas do Lor e falaba sempre marabillas das troitas e da augardente daquelas terras; nunca nos sacou a pistola pero estou seguro que como bo lector de El Alcázar non aprobaba moito que se andasen poñendo polas noites bandeiras republicanas no vestíbulo da Facultade.

Por alí rebulían naquela época os do meu igual: Luís Iglesias, que era da miña promoción; Couceiro e Guillermo das seguintes; e despois xa algúns que me sufriran a min nas clases de dialectoloxía, como Pen a ou Xosé Luís Rodríguez. Destaco con moita claridade e con tristeza a figura de Manolo Taboada. Case todos empezaron facendo as súas tesinas e teses sobre o galego aínda que despois derivasen os seus intereses para outros campos. A taza de ribeiro valía tres réas nos bares do Franco e os soldos non eran sequera proporcionais ó prezo do viño. Había naturalmente moitos outros compañeiros (que aínda andan por esta Facultade ou polas de Vigo ou da Coruña, ou noutras universidades ou fóra delas) cos que había sempre unha relación cordial e que vexo algo máis desenfocados porque non nos frecuentabamos tanto nin despois tiveron moita relación

co ILG. Algúns dos que mencionei tampouco a tiveron nunca e outros, se a tiveron en principio, despois arredáronse algo por razóns profesionais. Nesta foto non aparecen Charo, Paco e Manolo porque no ano 1971 aínda andaban debullando no Vidos e no Lausberg; só é algún tempo despois cando os vemos sentados no banco dianteiro porque lles tocou a eles realizar un dos traballos máis laboriosos dos feitos nunca no ILG (as enquisas do ALGa).

Por riba de nós estaban figuras de moito vulto, ou pola súa posición académica ou pola súa autoridade científica ou polas dúas cousas. Para os ollos dun estudante ou dun PNN estas catro ou cinco figuras son imborrables e consérvaa (se cadra algo idealizadas, ou desidealizadas) ó longo da vida toda. Enumero as que o son para min, empezando polo andar de abaixo: Rabanal, un bo mestre de grego a quen vexo co seu rostro atormentado por non sei qué (fora alumno de Unamuno e tiña un sentimento tráxico da vida). Díaz, tan sabio e tan brillante, que lucía unha aura de autoridade que o tempo foi acrecentando. Carmen Bobes, a única muller catedrática naquela Facultade, que se cadra foi a primeira que falou de Chomsky en Santiago (aínda que despois falase Guillermo para rectificala). Moreno, que foi o primeiro catedrático que me invitou a ir á casa tomar un té, xunto con Arcadio e Casares; estivera en Oxford e notábaselle tanto no saber coma nas teimas: houbo unha época en que decidiu bordar no bolso da chaqueta o escudo do arcebispo Yermo e estendeu a moda a tódolos axudantes, que andaban cun uniforme que parecían dun College. No cabo estaba Constantino, que aínda había pouco que viñera de Alemaña, e naquela época pasaba por se-lo catedrático máis «moderno» de todo Santiago; aínda os catedráticos eran pouquiños e moi decimonónicos e que un catedrático fose cos seus alumnos ós magostos ou mesmo organizase algún festexo que outro con cubas libres e pinchos nos seus seminarios rompía moito coa tradición clasista de que estudantes e catedráticos non eran clases mesturables.

Non eran catedráticos, pero xa se vía que só lles faltaba o trámite da oposición, Carballo Calero e Ramón Lorenzo. Carballo chegara a Santiago no ano 1965 ou 66, andaba xa pola metade da súa cincuentena, e viña precedido por unha merecida sona de bo escritor e bo investigador; tiña para nós un mérito engadido que engrandecía máis a súa figura: sufrira cadea por unhas ideas que moitos de nós compartiamos e seguía fiel a elas. A Lorenzo precedeuno tamén a súa fama antes de chegar a Santiago. Por Piñeiro e por outros sabiamos que andaba por Alemaña e que era un gran romanista e que tiña unha descomunal capacidade de traballo; aínda que o tratábamos de «ti» xa daquela lle tiñamos moito respecto e para nós era tan «catedrático» coma os outros; pouco despois unha oposición arredouno de Compostela varios anos pero cando o ILG foi fundado aínda andaba por acó.

O ambiente xeral da Universidade era moi movido; a pesar de que a cresta do 68 xa non volveu ser alcanzada, o estudiantado era un fervedoiro e con calquera escusa íase acantaza-lo coche do Rector G. Garrido. É verdade que había moitos grupos e moitos indiferentes; pero, en xeral, había unha causa común contra a que todos estaban. A si-

tuación do galego, na Universidade e fóra, era dramática. Hai un informe de Alonso publicado hai 23 anos (2 despois da fundación do ILG) que usa este adxectivo desacou-gante e que lle valeu graves recriminacións por parte dalgúns galeguistas; pode ser que Alonso cargase algo as tintas pero se se le o capítulo 7 do seu libro (que lles recomendo ós que non coñezan o tema por experiencia) pódese ver que as cousas non estaban para desdramatizar. A parte maioritaria da poboación era indiferente, senón hostil, ó galego. E non é de estrañar porque o galego era unha auténtica «lingua B» e cada vez o era máis. Existía unha elite galeguista concienciada, formada por antigos galeguistas repu-blicanos e por xente nova que, por reflexión ou por persuasión, chegara ó descubri-mento do propio país. Pero era un número pequeno e pouco influínte aínda (pouco in-fluínte en termos relativos porque a pobreza cultural do país na «lingua A» era tamén dramática). Podemos dar números orientativos: no primeiro premio de teatro «Caste-lao», organizado pola Asociación Cultural «O Galo», fallado no Hostal dos Reis Católi-cos, ó que acudiron practicamente tódolos «galeguistas» da época (desde Cunqueiro e Otero ata varios nenos quinceneiros do «Facho» e do «Galo») cabiamos todos no Co-medor Real e sobraaba moito sitio; deben de anda-las contas pola miña casa, pero non pasabamos de 150 persoas.

Na Universidade había unicamente a Cátedra de Galego. Para a súa creación disque fo-ran máis activos os galeguistas, coas súas influencias diante do ministro, do que as propias autoridades universitarias; se cadra nas memorias que lle dictou Piñeiro a Casares se fala de todo isto e sería interesante que se soubese. Naquela Cátedra impartíase, na sección de Románicas (subseccións de Español e de Francés), gramática en 3º curso, literatura medie-val en 4º e literatura contemporánea en 5º. Os alumnos de Historia podían tomar como optativas a lingua e literatura galegas de Filoloxía; os doutras Facultades que querían clase de galego podían ir ó Instituto de Idiomas onde o propio Carballo impartiu algún curso. Noutras Cátedras (como a de Filoloxía Románica) o galego tamén era estudiado pero máis ben como materia de investigación; a isto xa me referirei máis detalladamente.

A presenza do galego nas aulas fóra desa Cátedra era nula; non sei se na Facultade de Económicas habería alguén que dese clases en galego; pode ser que si, pero en cal-quera caso era un risco que podía acabar en expediente porque entre os alumnos sempre había matriculado algún policía ou algún militar do SIM.

Mesmo entre o estudiantado, onde a defensa da lingua asoballada podía ter sido un incentivo de adhesión, a unanimidade tardou en ser alcanzada; a moitos, intervir en galego nunha asemblea, tenlles custado apupos e asubíos máis dunha vez. Nas asem-bleas de PNN o galego aínda era máis reprimido ou autorreprimido. É unha situación, con todo, que tardou pouco en superarse. Na panfletería da época (creo que Carlos Gar-cía Martínez, o do Museo do Pobo Galego, ten a colección máis completa) pode verse como as porcentaxes lingüísticas de castelán e galego se van invertendo. En novembro de 1975 (e despois) a lingua da contestación e da reivindicación universitaria era case exclusivamente a galega.

Estes panfletos podían demostrar aínda outra cousa: que a calidade idiomática era igualmente penosa, ou ben porque os que os redactaban acababan de aprendelo daquela mesma e de oídas, ou ben porque sendo galegofalantes recuaran ás etapas máis primitivas do Rexurdimento pois non se facía o mínimo caso da gramática nin da tradición escrita. Creo que foi o mesmo Alonso quen chamou a atención sobre este galego referíndose a el como unha variedade románica nova, aínda sen catalogar.

Os estudos técnicos sobre o galego moderno eran escasísimos. Na *Gramática* de Carballo, a partir da 4ª edición (1974), inclúese un capítulo chamado «Orientación bibliográfica» que está sen dúbida tomado da súa memoria de oposición a Cátedra; iso quere dicir que era a bibliografía máis *aggiornata* no momento e velaquí o que contén: No apartado 4, referido á lingua moderna, en «a) Estudios generales» cita 9 obras, das cales 7 teñen interese só para o historiógrafo da lingüística galega (Mirás, Cuveiro, Valladares, Santiago y Gómez, Lugrís, Cornu e Carré); quedan en pé a gramática de Saco e a do propio Carballo. En «b) Dialectoloxía» rexístranse 15 traballos, uns sobre falas e outros sobre fenómenos; de carácter xeral só o do propio Carballo «Sobre os dialectos do galego»). En «c) Fonoloxía» só un autor, A. Veiga, con varios artigos que publicara en *Grial* e que só máis adiante apareceron en libro. En «d) Diccionarios» os 13 de sempre. Probablemente se podería engadir algo a esa bibliografía, tanto nos apartados considerados como en posibles apartados novos; non se cita, por ex. *O que cómpre saber...* de Alonso, do ano 1969, e que Carballo omitiu polas razóns que fose. Sexa como queira, aqueles 30 e tantos traballos que rexistra Carballo poderíamos subilos a 40 pero como di o refrán galego, *ese é todo o ben que a vella ten*. Así era de crúa a realidade; por iso Dámaso Alonso falara había pouco da lingüística galega e do seu «atraso increíble...». Nun relatorio dramático presentado por Piñeiro en 1956 ó I Congreso da Emigración Galega dicíase o seguinte: «Mas velaquí unha triste realidade: a única destas linguas [románicas] que non está estudada cientificamente é mesmamente a lingua galega. A nosa lingua permanece aínda fóra do mundo científico. Así pódese explicar que un ilustre sabio suízo, o profesor Walter v. Wartburg, sin dúbida a máxima autoridade na Filoloxía Románica dos nosos días, puidese declarar nun Congreso Internacional da súa especialidade que, “o galego, de gloriosa historia, tiña perdido hoxe a súa condición de lingua”. Para este sabio a ausencia do gran corpo científico da Lingüística Románica viña a ser como unha proba obxectiva da súa degradación».

Parece que estou interesadamente pintando un panorama como para prepara-lo advenio milagroso do ILG, pero nada máis lonxe disto. Dixen noutras ocasións que o nacemento do ILG o propiciaran unha serie de circunstancias favorables. Estas circunstancias non foron outras que as xa medio insinuadas. Aquelas 30 obras citadas por Carballo sobre o galego moderno foran case todas escritas ou ben por afeccionados con máis patriotismo que profesionalidade, ou ben por estranxeiros, principalmente por romanistas da escola de Hamburgo ou da española. En todo caso, a atención prestada ó galego como obxecto de estudio fora moi escasa. Mesmo as xeracións Nós e do Semina-

rio, que tan importantes son na historia lingüística deste país, e que tan acuciantemente sentían o problema do idioma, tendo bos profesionais (como podía ser Filgueira ou Martínez López), foron adiando para tempos mellores os estudos gramaticais, lexicográficos e dialectolóxicos. Os anos da posguerra non propiciaron tampouco en Galicia a aparición de Fabras nin de Corominas. Lembrade que aquelas palabras de Piñeiro no ano 56 con vistas á creación dun Patronato da Lingua Galega que «artellase os medios técnicos e económicos» para a produción de tales obras foron pronunciadas nun congreso da emigración, fóra do país, porque na Galicia interior tal empresa era inviable.

Aquel patronato que pedía Piñeiro en nome propio e no de Otero, Cabanillas, Rof Carballo, García-Sabell, Celestino Fernández de la Vega, del Riego e Isla Couto non chegou a constituírse nunca e aínda tardarían 10 anos en darse as circunstancias para que empezase a haber realmente «medios técnicos e económicos» (entendendo por medios técnicos, simplemente os «técnicos», é dicir, os filólogos). A historia empezou a cambiar no ano 1963 cando dentro da Facultade de Filosofía e Letras se creou a Sección de Filoloxía Románica (con licenciatura en Español). En xuño de 1966 saía a primeira formada de licenciados en filoloxía. É verdade que tiña habido moitos estudantes galegos que foran a Madrid face-la carreira pero só dous acabaron realmente interesándose pola lingua: Alonso (que empezou a facer etimoloxías con saudade pero acabou máis amigo da historia literaria ca da filoloxía) e Lorenzo que é un caso de vocación e fidelidade (á que tal vez non sexa alleo Piñeiro). Fóra deste caso (Lorenzo), que é cualitativa e cuantitativamente moi importante, as cousas empezaron a cambiar, como dixen, en 1966.

A historia fana as circunstancias pero tamén a fan as persoas. E neste ano de 1966 (a final de curso, para incorporarse ás clases so a principios do curso 1966-1967), apareceu Constantino García. Non é este o momento de conta-los seus méritos; só quero referirme a un: o de se-lo home adecuado na cátedra adecuada e no momento adecuado. Era o home adecuado polas cualidades persoais que tiña e pola súa formación académica: vira como se traballaba nos seminarios de Lapesa e de H. Meier e comezou inmediatamente a aproveitar aquí aquela experiencia. Era a cátedra adecuada porque estaba dotada e tamén porque podía orienta-lo seu traballo á materia de lingüística galega, dedicando xente e recursos, sen que ninguén lle puxese atrancos. E era o momento adecuado porque estaban entrando estudantes na especialidade e saíndo licenciados moi motivados para se dedicaren ó galego e se converteren nos Meyer-Lübke ou nos Wagner da filoloxía galega; o galego literario e o galego popular, a lingua galega en xeral con toda a súa problemática social, estaba á porta da Facultade coma unha seara sen partir. En cartas de Krüger a Aníbal Otero falábase de Galicia como o Eldorado dos dialectólogos. Constantino tivo o talento de saber aproveitar esta ocasión iniciando empresas e alentando vocacións e iso quedará para a historia lingüística deste país.

E velaquí como 10 anos despois daquel chamado de Piñeiro se daban as circunstancias para que aparecese o Patronato da Lingua Galega, agora baixo o nome de Instituto da Lingua Galega. Probablemente as motivacións de Piñeiro e as de Constantino non coincidían

porque as de Piñeiro eran máis «políticas» (abonda rele-lo artigo que mencionei) e as de Constantino máis «científicas» (desgraciadamente nos primeiros estatutos do ILG non hai unha exposición de motivos detallada); pero no fondo o obxecto de traballo era o mesmo e o programa de actividades moi similar; por outra parte, o ILG era xustamente o organismo que «artellaba a adecuación entre os medios técnicos e económicos».

Así é que en 1971 había un Departamento de Filoloxía Románica, unha Cátedra de Galego, e agora tamén un Instituto da Lingua Galega. ¿Facía falta realmente un ILG? Probablemente non sexa eu a persoa máis indicada para xustificalo pero a resposta é si. É probable que desde un punto de vista estrictamente académico haxa quen poida poñer reticencias posto que, desde máis arriba ou desde máis abaixo, o galego era obxecto de estudio nas dúas cátedras. Pero na práctica as cousas non eran así. A Cátedra de Galego naquel momento estaba dotada pero non cuberta e abarcaba as dúas materias: lingua e literatura; como estamos a falar de persoas coñecidas podemos dici-lo que todos saben: que Carballo máis ben orientaba os seus intereses cara á literatura que non á lingua. Pola súa banda a Cátedra de Filoloxía Románica era excesivamente xenérica como para especializala en galego (ou simplemente privilexiar dentro dela o galego). Por outra parte, externamente estábanse dando circunstancias políticas favorables para a creación dun organismo universitario que orientase as súas actividades non só á investigación, senón a «extensión universitaria». De feito a maior parte das actividades do ILG no ano do nacemento e nos posteriores foron neste sentido. As Cátedras daquela malamente podían desenvolver estas actividades de extensión universitaria, como igualmente, tampouco desde unha cátedra universitaria resultaba doada a captación de recursos externos.

Así é que o 26 de xullo de 1971 aprobábase a creación do ILG, que daquela tiña dous órganos, un Patronato e un Consello de Dirección. Como recordo é ben que os mencionemos polos seus nomes aquí a todos. O Patronato, que presidía o Rector (G. Garrido), estaba formado polo Decano da Facultade (R. Otero Túñez), titulares dalgunhas Cátedras de Filoloxía: F. Románica (C. García), Filoloxía Latina (M. Díaz –que era ademais xefe do servizo de publicacións, da USC–); e representantes de institucións e fundacións (pola Real Academia Galega Marino Dónega; polo Instituto Padre Sarmiento, X. Filgueira; pola Fundación Penzol, Xerardo Fernández Albor; polo Centro de Estudos Fingoi, R. Carballo Calero e pola Fundación Barrié, J. Arias). Sería pola miña parte unha ousadía facer unha valoración «política» da composición deste patronato pero non é insulto para ninguén se dicimos que ten como un recendo a «transición» cinco anos antes de que empezase a verdadeira «transición» (é dicir, a de Suárez). Na primeira sesión nomeouse o Consello de Dirección constituído por C. García (Director), M. C. Díaz (Vicedirector) e R. Carballo (Secretario).

Ata o ano 91 mantívose con esa estrutura; despois adecuouse o regulamento do ILG á nova lexislación universitaria.

Os detalles desta historia así como a memoria do que fixo o ILG ata o ano 90 foi contada por Fernández Rei, que é moito mellor analista (e annalista) ca min. Non vou repetila aquí nin poñela ó día cos anos que faltan máis que dun modo sumario.

Con todo, igual que fixen ata agora, coa miña mirada borrosa e polo tanto deformante (sen dúbida en positivo), quero salientar algún feito polo que pode ser lembrado o ILG.

A primeira obra coa que se estreou foron os tres manuais de galego, que se repartiron ós congresistas como agasallo do Secretariado de Publicacións da Universidade de Santiago. Vistos desde hoxe, con tanto camiño andado, aqueles manualiños, de que tanto fachendamos daquela, poden parecernos un alicerce moi humilde, agrandado se cadra inmodestamente por nós porque era a nosa primeira obra. Eu pola miña parte (e creo que o resto dos autores igual) considero que son algo máis que «un manual práctico para el aprendizaje del gallego» como di algunha bibliografía, que dá a súa referencia nun apartado exclusivo ó final, evidenciando que aquilo non era equiparable a ningunha outra gramática, entre elas as de Mirás, Cuveiro ou Carré e outras, que como gramáticas son moito máis arcaicas có *Donato provenzal* do séc. XIII. Hoxe ninguén se acorda deles pero a verdade é que moita da doutrina que se expón na parte gramatical daqueles manuais pasou despois a moitos outros textos xa como coñecemento adquirido, como se a fonte viñese dunha tradición antiga. A fóra diso, aqueles manuais, vendidos por decenas de miles, foron entre o 71 e o 78 case os únicos usados tanto polos autodidactas como nos cursos voluntarios que daquela se celebraban. Hoxe os exemplares que quedan na editorial están fóra de mercado e sen esgotar. O paradoxo do asunto é que a aqueles libros matáronos as *Normas* que máis adiante fixo o propio Instituto. Se cadra unha falta de visión comercial impediu que sacáramos versións novas corrixidas segundo a nova normativa.

Xa que falamos destes libros quero lembrar tamén que naquela época comezaron a proliferar por toda Galicia os cursos de Galego. Moitos eran dados en asociacións culturais, en ateneos, círculos de toda clase e tamén, cando había algún mestre ou profesor algo galeguista, nos centros de ensino básico ou medio como actividade extracurricular. Aquí a Lei de Educación do 71 era clara a este respecto e non deixaba facer moito: «Las áreas de actividad educativa en este nivel [EXB] comprenderán: el dominio del lenguaje mediante el estudio de la lengua nacional, el aprendizaje de una lengua extranjera y el cultivo, en su caso [é dicir, se a hai], de la lengua nativa...» Nós mesmos fartámonos de dar cursos ou ir ás clausuras deles para botar un discursiño e repartir uns diplomas. Hoxe, que hai subvención para todo, non se concibirá que nós mesmos (e moitos amigos nosos que sen seren da Facultade pertencían ó círculo do ILG, como o vello Trigo de Vilagarcía, ou o Suso López no Seminario Menor de Santiago, ou o Valentín Arias en Vigo, ou o Paco Martín en Lugo; ou o Babarro en Muxía, ou o Ferro, ou o Lema e tantos outros, ondequera que estivesen) nos ocupáramos de dar clase ou de ir a clausuras a Ourense, a Vilagarcía ou a Pontevedra sen cobrar un peso e encima poñendo a gasolina (gracias que daquela estaba só a 12 pesetas o litro).

Todo este labor do ILG (e estou a falar sempre dos 70: do solpor do franquismo, da transición e da preautonomía) acabou, proporcións gardadas, sendo algo parecido ó que

era *Omnium cultural* en Cataluña, é dicir, nunha especie de Axencia de normalización lingüística de tipo case privado. Xa dixen cautelarmente «proporcións gardadas» porque nin nós eramos *Omnium cultural* nin este país era Cataluña nin as autoridades que se fixeron cargo da nosa autonomía ideoloxicamente equiparables ás de Cataluña nin o galeguismo de esquerda de aquí cheirara o que significa a palabra pragmatismo. Con todo e así, cando empezou a introducirse por lei o galego na escola (a finais dos 70) a nosa experiencia era tan imprescindible (non digo boa porque ó mellor non a era) que o primeiro que facían os Conselleiros de Educación despois de tomar posesión era pasar polo despacho do director do ILG para pedirlle que lle organizase cursos e outras historias. Eu mesmo por un tempo cheguei a ter na Consellería de Educación e Cultura un posto equiparable ó que hoxe se chama Director Xeral de Política Lingüística. Daquel paso meu polos despachos da Consellería de Cultura e Educación, non por méritos propios senón de todo o aparato do ILG que estaba por tras e tamén polo apoio de un que aínda é máis inxenuo ca min (o Babarro, que anda por aí), daquel paso, digo, veñen a introducción da lingua e da literatura galega no ensino non universitario, os requisitos para a habilitación de mestre ou profesor de galego e a estrutura dos cursos de reciclaxe para mestres e profesores. Creo que nin Babarro nin eu chegamos a aguantar un curso enteiro naquel gabinete porque o noso labor non era ben mirado nin en Raxoi nin polo galeguismo «progresista» da época. Este paso meu pola política foi o erro maior que cometín na miña vida (e desculpade que mencione episodios autobiográficos pero non é impertinente, porque non só me prexudicou a min senón o ILG todo). Seguramente non foi intencionado, pero tódolos expedientes dos cursos organizados por Babarro e por min perdéronse nun traslado da Consellería desde a República de El Salvador para a Praza de Vigo.

Dixen ó comezar que non quería converter este relatorio nunha memoria pero algo de memoria é inevitable que sexa, aínda que falsificada, sen quere-lo, por ser parte interesada. No que se refire a datos mais pormenorizados remito ó estudio de Fernández Rei xa mencionado. Creo de toda maneira que non podo obviar referirme a tres ou catro cousas polas que, cando se xebre o trigo do relón, o ILG poderá ser lembrado ou, polo menos, non ignorado.

A primeira será por ter levado a dialectoloxía galega tradicional ó rango de calquera outra dialectoloxía románica. Hai 34 anos que Dámaso Alonso escribiu os *Temas y problemas de la fragmentación fonética peninsular*, onde discute as hipóteses de Lüdke sobre o vocalismo á sarda no extremo occidental da península. Referíndose a este tema alega o imprescindible «testimonio del gallego», pero vía niso «una enorme dificultad, porque debido al increíble atraso de los estudios de lingüística gallega, esta lengua, en su estado moderno, es casi una incógnita; lo es desde luego su vocalismo: labor de años. Falta casi completamente una recogida sistemática de materiales» (*OC I* p. 31). Dámaso Alonso sabía moi ben o galego, porque era de Ribadeo, e posiblemente outros estudos sobre o galego non ían senón confirmar o seu propio testemuño, co cal o seu xuízo so-

bre as hipóteses de Lüdke non ía necesitar dunha revisión hoxe. Pero se necesitase máis testemuño, hoxe aquela queixa do ano 62 non lle ía servir de escusa porque ese «labor de anos» está feito. Está claro que no territorio galego aínda se poderían facer máis prospeccións, non só en profundidade, como ocorre coas teses ou tesañas de falas, senón horizontalmente, como sucede cos cuestionarios repetidos aquí e acolá. Das dúas maneiras aparecen sempre fenómenos novos, unha palabra, unha variante morfolóxica, un arcaísmo illado, etc. Pero no esencial o traballo dialectolóxico está moi adiantado tanto no aspecto da recolleita como no da divulgación. É verdade que queda moito *Atlas* aínda por publicar, se cadra un 80%, pero aínda que o material non teña visto a luz (nin teña sequera forma de borrador) xa desde hai moito tempo existen sinopses para cada pregunta do *ALGa*. De feito hai moitas monografías publicadas, artigos de revista e mesmo libros, como é a *Dialectoloxía* do tantas veces citado Fernández Rei, que se basean fundamentalmente nos esquemas das respostas do *ALGa* (incluído ese 80% inédito). Neste mesmo congreso foron lidas varias destas monografías sobre as formas galegas para tal ou cal concepto; leuse ademais o relatorio de Xulio Sousa onde se dan detalles do estado dos traballos do *ALGa*. Realmente, se algunha queixa pode haber hoxe sobre a dialectoloxía galega é que foi privilexiada con respecto a outros campos da lingüística. De feito durante moitos destes 25 anos unha parte moi importante das teses e tesañas que se facían nos departamentos de Filoloxía Románica e de Filoloxía Galega foron sobre «falas» (estas teses e tesañas foron feitas case sempre por graduandos vinculados ó ILG; en calquera caso, os resultados en forma de ficheiro están integrados no seu Tesouro lexicográfico). Chegou mesmo a percibirse un certo esgotamento na recompilación de falas polo cal hoxe son xa escasos os estudantes que se senten incentivados para facer monografías deste tipo. Eu persoalmente laméntoo. O cal non me impide laiarne tamén de que non haxa aínda case ningún estudio sobre as variedades sociais do idioma e sobre a variación lingüística en xeral.

Pero abonda de dialectoloxía.

Está claro que outra das tarefas polas que será lembrado o ILG (por uns para ben e por outros para mal) é a da codificación idiomática. É un tema espiñento sobre o que non quero falar aquí porque o teño estoxado (e seguramente moitos dos presentes tamén). A diferenza do que acontece coa dialectoloxía que consiste no estudo dunha realidade obxectiva e polo tanto, fóra dos erros de interpretación, non é polémica, a ortografía é polémica sempre porque se basea nunha realidade fabricada, xa que unha lingua codificada unifica nun modelo o que na realidade obxectiva é un contínuum de variantes; no noso caso hai que ter en conta ademais que a historia lingüística de Galicia provocou na lingua propia un deterioramento considerable; este deterioramento é acometido segundo cada tendencia con intervencións de alcance diferente. Por iso a cuestión ortográfica ten que ser polémica. A única ortografía non polémica para unha lingua sería a fonética pero esta, aínda que ten defensores entre nós, parece que non é viable, entre outras moitas razóns, porque estorbaría o «accorpamento» dunha lingua nacional e

dese modo estaríamos condenados a ser un país de dez ou vinte linguas indefinidamente. Con isto por diante está claro que a realidade fabricada polos do ILG non ten por que ser mellor cá fabricada polos partidarios doutra tendencia, pero tampouco ten porque ser peor. Desde logo é evidente que non se pode defende-la supremacía dunha sobre a outra con criterios lingüísticos (ou exclusivamente lingüísticos). Non entender isto levou a dicir moitas parvadas a uns e a outros sobre cuestións ortográficas.

Non imos expoñer aquí agora cal é a concepción que os do ILG temos sobre a lingua nacional; está ben explicada nos criterios básicos das *Normas* e nas xustificacións que facemos de cada escolla. Son os mesmos criterios que mantivemos para o *Vocabulario Ortográfico da Lingua Galega*, do que se fixo unha edición en 1991, en coedición coa RAG.

Non sabemos o que vai pasar no futuro en materia de normativa. Evidentemente eu pola miña parte non creo que a ortografía non sexa reformable igual que calquera outro código cando non vale ou é inadecuado. Pero quen acometa a reforma deberá ter en conta que a lingua (despois da xente) é o máis importante que ten este país e para ben ou para mal unha lingua case é o que é a súa ortografía. Haxa reforma ou non, quede abolida, refundida ou modernizada a ortografía do ILG, se é que o galego dura aínda algún século máis, a pegada do ILG na elaboración da lingua vai ser recoñecida bastante tempo. Algúns dirán que se trata dunha coincidencia cronolóxica casual (que eu non creo que sexa tan casual) pero a pura verdade é que nunca na historia do galego moderno se deron pasos tan decisivos coma nestes últimos 25 anos na constitución dun idioma literario nacional. Iso evidentemente non é só mérito do ILG senón dos escritores, que se decataron definitivamente da responsabilidade que tiñan, e tamén das editoriais, que maioritariamente se fixeron solidarias desta responsabilidade.

Outro dos aspectos polos que o ILG se cadra é recordado algunha vez vai ser polas achegas de materiais lexicográficos. É verdade que o ILG a penas publicou aínda dicionarios, entre outras razóns porque desde o de don Eladio é difícil escribir un dicionario que engada novidades, fóra das metodolóxicas ou normativas. Pero no ILG hai desde a súa fundación un ficheiro lexicográfico que medra tódolos anos. Realmente hai dous ficheiros. Un tradicional, no que se foron incorporando non só as teses e tesinas de falas que mencionei, senón tamén centos de inquéritos parciais feitos por estudantes de 4º e 5º cursos. Seguramente algún dos presentes tivo que facer algunha vez para aprobar Lingüística Románica un traballo de curso sobre o vocabulario dos aveños de labranza, da mata do porco, da terra e dos accidentes topográficos, etc. na súa propia casa ou na dun parente; tódalas palabras recollidas están nese ficheiro coa súa localización de orixe. Contén materiais doutra procedencia, p. ex. todo o publicado por Aníbal Otero, Elixio Rivas, Acevedo e outros autores de monografías. Incorporáronse tamén os glosarios que figuran en obras literarias (Aquilino Iglesia, Novoneyra, etc.). Hoxe calquera dicionarista pode ter ó seu dispor moitos deses materiais (en especial despois da publicación do *Glosario de voces galegas de hoxe* de Constantino García), pero hai un bo

tercio de fichas, as correspondentes ás enquisas dos estudantes, que só se poden consultar aínda no ILG e alí, libres dunha desgracia, seguirán ó dispor da xente. Non podo calcular máis que de maneira aproximada o número de fichas que haberá; se dicimos 800 mil non imos andar moi errados.

O outro ficheiro é o electrónico do galego moderno (das Festas Minervais á actualidade); hai uns dez anos que traballamos nel. Este ficheiro baséase no baleirado de materiais escritos, fundamentalmente literarios. Anda a estas alturas por algo máis de 700 textos e os resultados están recollidos nunha base de datos que ten sobre 5,1 millóns de rexistros. Cando se fala de rexistros electrónicos non pode un imaxinar se iso (5,1 millóns) é moito ou é pouco; pois ben, traducíndoo a un ficheiro tradicional, supoñendo que se poidan meter 3000 fichas por caixón, equivale a 1700 ficheiros; ou traducíndoo a quilos, supoñendo que cada ficha pese 1 gramo, serían 5,1 toneladas de fichas. Esta base de datos vai estar en breve dispoñible para poder ser explotada.

Pido desculpas por me ter referido tan extensamente a este traballo lexicográfico do ILG (ó que dediquei a maior parte do meu tempo na institución). Non se trata de salientar un traballo que dirixo senón de deixar constancia do tempo e da cantidade de persoal e recursos que se teñen investido nesta empresa.

Á parte do labor normativo (que é común, polo tanto anónimo), do dialectolóxico e do lexicográfico que veñen desde a mesma fundación, foron aparecendo outras iniciativas no curso destes 25 anos, que deron lugar a outras tantas liñas de investigación, e que cristalizaron no que actualmente son as diferentes seccións do ILG; algunhas con froitos xa logrados, outras con froitos case maduros, e outras con froitos aínda máis verdes pero medrando. Rosario Álvarez (e Francisco Cidrás, Ernesto González Seoane, X. L. Regueira e X. Xove Ferreiro) expuxeron no curso deste congreso en que consisten e en qué estado está o seu proxecto de Gramática; Xavier Varela o referido á Gramática Histórica (no que traballan tamén os profesores Marisol López Martínez e X. A. Puentes Romay); e Ana Boullón o de Onomástica. Do Arquivo do Galego Oral teñen os congresistas unha mostra, no estoxo con que os agasalla o Consello da Cultura Galega, asinada polos dous responsables do Arquivo (Fernández Rei e Carme Hermida). Referente á fonética, a aspiración do ILG é levar a cabo unha descrición pormenorizada da fonética galega; estanse a facer de momento estudos parciais coa axuda do laboratorio fonético; varios traballos presentados neste congreso baséanse na utilización do espectrógrafo e outros aparatos moi sofisticados. Os profesores González e Regueira fan e dirixen alí eses traballos que acabarán desembocando na tan arelada descrición; colabora co ILG tamén nesta liña Alexandre Veiga. A lingua medieval é desde algún tempo despois da fundación do ILG obxecto de atención; o ILG hónrase con contar entre os seus membros co mellor filólogo medievalista galego (e dubido que haxa hoxe figuras equiparables á del en todo o mundo da filoloxía galego-portuguesa): R. Lorenzo. É coñecida a súa produción (algunha feita desde antes de pertencer ó Instituto); en breve vai volver sorprendemos cunha monumental edición de documentos. Outro membro do actual Consello

Científico do ILG, F. Tato Plaza, traballa na liña medievalística de Lorenzo; tamén ten prevista para logo unha sorpresa. Ó galego medio préstaselle atención na súa sección correspondente; Ramón Mariño aínda hai pouco que nos agasallou cunha nova e meticolosa edición das coplas de Sarmiento. A sección de Historia da lingua ten tamén dado froitos; en especial quero lembra-los traballos de Carme Hermida sobre a situación do galego na etapa do Rexurdimento, e os de H. Monteagudo sobre a situación da lingua na etapa das Irmandades.

Dentro das liñas de actividade do ILG tenas habido outrora bastante activas hoxe en espera de reactivación. É este o caso da linguaxe administrativa, ou se se quere dunha maneira máis xenérica, o da terminoloxía (que durante un tempo se orientou case exclusivamente á linguaxe xurídica). Realmente na terminoloxía téñense feito (aparecidas co nome ou co asesoramento do ILG) moitas máis contribucións que as referentes ás da lingua da administración. Seguramente en breve se vai reactivar esta liña na que ten moito entusiasmo (e na que persoalmente xa non se estrea) H. Monteagudo. Unha liña intermitentemente activa é a de sociolingüística. Non existe nos estatutos do ILG unha sección de estudos literarios pero iso non quita que haxa nel persoas abrindo esta liña como é o caso da Prfa. Dolores Vilavedra coordinadora dun Dicionario de literatura que está sendo publicado cos auspicios do ILG.

Quero manifestarlles ós que me escoitan que estar nesta lista non ten mérito ningún nin estar fóra dela ten demérito; de feito o labor do Instituto baséase non só no traballo que fan os membros do Consello Científico, que son os que mencionei, e que teñen a responsabilidade de que o ILG funcione ou de que fracase; senón tamén no labor, que nunca vai ser anónimo, dos bolseiros (estudiantes e licenciados) e dos licenciados non bolseiros; moitas veces o labor destes colaboradores supera en entusiasmo ó dos que somos membros do consello científico.

Nas miñas palabras precedentes quixen mostrar en forma de recordos e memoria complementaria (do 91 á actualidade) o que foi o ILG. Eu cando fago memorias coma esta (que o fago poucas veces) acabo coa sensación de que lle estou vendendo a besta a alguén; paréceme que quero mostrar ó mundo que o país vivía na escuridade e na miseria e que nestas apareceu o ILG coma un Mesías e que xa se fixo a luz e veu a abundancia. Nada máis lonxe disto. A luz e a abundancia viñeron porque era a hora de viren e de feito igual que apareceu o ILG foron aparecendo institucións e individuos que traballaron en dirección idéntica e quizais con éxito maior. Dentro da Universidade de Santiago de Compostela o Departamento de Filoloxía Galega creceu moito e aínda que comparte polo menos o 50% dos seus intereses co ILG, os traballos que nel se fan complementan (que non duplican) ou melloran os que se fan no ILG. Hai dentro da mesma Universidade moitos outros departamentos ou institutos ós que a lingua como tema social ou pedagóxico non é alleo. Pero ademais, desde hai algúns anos hai dúas universidades novas en Galicia e contan tamén cos seus Departamentos de Galego e doutras lingüísticas onde a lingua galega é tema preferente. Quería non mencionar senón institucións de ámbito

universitario galego, pero sería imperdoable esquece-lo labor da RAG tanto en lexicografía como, principalmente, en sociolingüística. Galicia e a súa lingua acabaron despertando interese e simpatía fóra das propias fronteiras non só en Portugal e nos países de fala portuguesa (onde a simpatía lle vén de sempre), ou en Alemaña (onde lle vén desde antes da guerra), senón en lugares máis distantes, desde o Xapón a América e desde Australia a Finlandia. Traballos, que ás veces son voluminosas e documentadas teses, están a aparecer constantemente nas bibliografías. E ademais de todo iso segue a existir entre nós (e agora abunda máis ca nunca) o individuo que desde diferentes escalas do ensino, doutras profesións ou desde a súa casa, sen título ningún, coma un Lugrís ou un Valladares, arrequece o noso saber sobre a lingüística galega con contribucións de diferentes valías.

Así e todo tamén sería parvo se intentase minimiza-lo labor do ILG en favor do dos outros. A cada un o que é xusto. Sexa de quen fose o labor o certo é que nestes 25 anos a lingüística galega deixou de se-la incógnita de que se queixaba D. Alonso, e non só en temas de vocalismo.

Por seguir con citas. Dicia Renan que unha lingua vivira abondo se chegara ata que un gramático a dese recollida nunha gramática e nun vocabulario. Renan era moi listo e sabía que unha lingua é un monumento cultural moi importante e que é un crime deixala morrer; por iso lavaba así a súa mala conciencia: o bretón morre e eu non fago nada por salvalo pero no fondo non importa moito porque os lingüistas xa teñen aí a gramática e o dicionario de Le Gonidec e a recolla *Barzaz Breiz* de Villemarqué para cando veñan os Thumeysen e os Sommerfelt estudiala e admirala.

É evidente que os estudos que se levan feito sobre o galego colmarían de sobra os desexos de Renan, pero a min, e creo que a tódolos que estades aquí, non nos importan nada as gramáticas se ó final a lingua morre. E a ese perigo hai que lle poñer remedio.

Tamén desde 1971 a situación legal e a situación lingüística do país cambiou moito, e afortunadamente para ben. É unha evidencia que non necesita ser comentada.

Naturalmente, o problema da supervivencia da lingua depende basicamente de medidas nas que a influencia da intervención do ILG é moi escasa. Pero non por iso me considero eximido desa preocupación e lavo a miña mala conciencia dicindo que a responsabilidade é doutros. Non é aquí o momento de facer unha crítica das medidas políticas que se levan tomado. Algunhas delas foron boas e mesmo moi boas, por exemplo, a implantación do ensino do galego obrigatorio ou a creación dunha radio e televisión galegas; pero fóra diso o alcance dos programas de normalización foi de resultados moi cativos. E todo iso porque non se asumiron unhas cantas cousas que hai que asumir, unhas polo goberno e outras por nós como cidadáns.

En primeiro lugar que a lingua propia de Galicia é o galego. Non é este o momento de falarmos da identidade e dos trazos que a definen pero parece fóra de dúbida que a lingua é o principal. Polo tanto, se se quere preserva-la identidade de Galicia e reforzala,

iso pasa necesariamente pola preservación e reforzamento da súa cohesión idiomática. É verdade que en Galicia hai tamén a outra lingua, pero a lingua histórica, a que lle dá personalidade a este país é a galega. Por iso, se se di que a lingua propia de Galicia é o galego hai que ser consecuentes con esa declaración.

En segundo lugar hai que ter en conta que non hai senón dous modelos de normalización lingüística: un que se basea na primacía dos dereitos chamados «colectivos» segundo o cal a cada lingua corresponde un territorio (digamos ó estilo suízo ou ó estilo belga), e outro que se basea na primacía dos dereitos «individuais» e que prevé que se lle garanta a cada individuo a liberdade de usar dentro do seu territorio a lingua que prefira das dúas ou máis que haxa. Aquí mentres non cambie a constitución, os estatutos e a lei de normalización lingüística o modelo primeiro, que garante unha normalización total, está descartado.

Queda daquela o outro modelo, que en aparencia é máis democrático e menos inxusto. O que pasa é que cando conviven dúas linguas de potencia desigual (no noso caso, moi desigual) ese liberalismo condena irremisiblemente a lingua subalterna a ser devorada pola hexemónica. Iso quere dicir que se deben tomar medidas compensatorias para evitar que o máis fraco estea en desvantaxe. Esta protección, que se practica en moitos sitios coas minorías e coas especies ameazadas, chámase «discriminación positiva». Non podo deseñar aquí (nin sabería facelo, porque non son especialista niso) un programa de medidas que discriminasen positivamente o galego ata facelo suficientemente resistente; en calquera caso teño a grave sospeita de que unha meta posta nun bilingüismo harmónico nunca poderá levar a medidas de discriminación positiva e polo tanto eficaces.

Pero seguramente aínda con esa discriminación positiva non sería suficiente; aquí caemos todos na desculpa do mal pagador de que como está na Constitución e no Estatuto todo ten que facelo o goberno e así xa quedamos nós eximidos de calquera intervención. Nós, en xeral, empezando por min. Porque cada galego concienciado (e teríamos que lograr que cada vez fosen máis) debería privada e publicamente exercer unha militancia indesmaiable, sen caer tampouco na arrogancia e na ofensa. O cal quere dicir que debemos falar en galego sempre que poidamos e esixir que nolo falen sempre que teñamos dereito a iso. Iso pasa por contestar en teléfono en galego, interpelar a un transeúnte en galego, poñer unha esquila en galego e pedi-la carta dun restaurante en galego. ¿Cantos de nós –e se cadra somos dos que lle esiximos á Xunta que faga tal ou cal cousa– o facemos sistematicamente. Pois «de París a Sansueña no hai un paso máis que de Sansueña a París»; é dicir, tanta dificultade ten para un castelán entende-lo galego como para un galego entende-lo castelán; pero aquí parece que hai unha convención que xa se converteu en lei de que somos nós os que temos que abdicar. Pois non, se seguimos a actuar así nós mesmos somos responsables de que se practique con nós unha discriminación negativa. Isto débemolo exercer sempre, sen caermos, como digo, na coacción e na prepotencia. Pero non o facemos nin sequera cando este perigo non existe.

Daquela: discriminación positiva, pero tamén militancia. Se non quedamos sen galego. E ó final, se os galegos queren deixar de falalo que o fagan, pero non sexamos nós reos desa culpa.

Persoalmente gustárame poder chegar (sería eu xa un velliño) a conmemorar outros 25 anos do ILG, alá polo 2021, e festexar daquela que a expresión «normalización lingüística» é un arcaísmo que hai que explicarlles ós nosos netos e bisnetos, pois vivir en galego é a norma e non a excepción e que polo tanto non foi de balde, como diría Espriu, o noso traballo de salva-lo nome de cada cousa para que tivesen acceso ó pleno dominio da terra, terra que inclúe tamén a dos os nosos irmáns de aló do Eo, de Pedrafita e das Portelas, hoxe en situación lingüística máis dramática ca nunca.